

Darko Matovac, Goran Tanacković Faletar
Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera
L. Jägera 9, HR-31000 Osijek
darko.matovac@gmail.com gorantanackovic@yahoo.com

SEMANTIČKA ULOGA EFEKTORA KAO DETERMINATORA DATIVNIH DOPUNA U NERAŠČLANJENIM JEDNOSTAVNIM REČENICAMA

Polazeći od temeljne pretpostavke da morfološki označeni padeži u sustavima flektivnih jezika ne predstavljaju „semantički prazne“ kategorije, već su im inherentna jedinstvena značenja shematične naravi, ovaj rad u prvome dijelu, u skladu s kognitivnom metodologijom, definira shematično (opće) značenje dativa u hrvatskome jeziku i bavi se sintaktičkim implikacijama tako zamišljenoga značenjskog modela. U drugome dijelu rada analizira se pak (s ciljem potvrđivanja teze o postojanju dativnoga značenja shematične naravi) značenje dativa u neraščlanjenim jednostavnim rečenicama tipa *Hladno mi je* ili *Dosadno mi je* s jedne strane, kao i u analognim primjerima tipa *Muka mi je* ili *Spava mi se* s druge strane. Pokazuje se naime da je kod rečenica prvoga tipa moguće parafraziranjem izbjeći pojavljivanje dativne dopune uz zadržavanje neraščlanjene konstrukcije približno istoga značenja (*Što se mene tiče, hladno je/dosadno je*), dok kod rečenica drugoga tipa takav postupak rezultira velikim značenjskim pomacima ili čak pojavom neovjerenih konstrukcija (**Što se mene tiče, muka je/spava se*). U skladu s tim pokušava se dokazati da je konceptualna podjela semantičke uloge efektora s obzirom na opoziciju unutarnji/vanjski ključan preduvjet pojavljivanja odnosno nepojavljivanja dativne dopune u konstrukcijama toga tipa, kao i da nemogućnost izbjegavanja dativne dopune u rečenicama drugoga tipa zapravo potvrđuje tezu o padežima kao primarno semantičkoj (a onda i gramatičkoj) kategoriji, koja svojim značenjem zapravo mijenja značenje konstrukcije, a ne ponavlja ono što je u njezinom neposrednom kontekstu već rečeno.

1. Uvod

Tradiciju promišljanja kategorije padeža u indoeuropskim jezicima možemo pratiti još od radova prvih poznatih jezikoslovaca, pa se tako od djela indijskih (Pānini) i antičkih gramatičara (Dionizije Tračanin, Varon, Apolonije Diskol), preko srednjovjekovnih gramatičara i filozofa i, kasnije,

gramatičara francuskoga Port Royaala, pa sve do povijesno-poredbenih studija 19. stoljeća uočava duga nit bavljenja navedenim pitanjem, a i u 20. stoljeću gotovo da nije bilo lingvističke teorije koja određenu pozornost nije posvetila upravo padežnoj problematici.¹ No usprkos dugoj tradiciji jezikoslovnoga proučavanja padeža, još su i danas neka temeljna pitanja koja se tiču te kategorije podložna otvorenoj raspravi i u bližoj perspektivi, čini se, ostaju bez jednoznačnih odgovora. Da ne idemo dalje, i sama definicija padeža još uvijek predstavlja pitanje bez jasnoga i jedinstvenoga odgovora. U jezikoslovnim raspravama o tom pitanju još je uvijek neriješen i jedan temeljni problem: radi li se u slučaju padeža o semantičko-gramatičkoj ili samo o gramatičkoj kategoriji? Ta činjenica, dakako, proizlazi iz suvremene mogućnosti zauzimanja različitih mogućih stajališta u pristupu istom problemu odnosno iz međusobne suprotstavljenosti i pluralizma suvremenih lingvističkih teorija i podteorija. Autori u ovome radu kao polazište u pokušaju definiranja kategorije padeža odabiru prvo ponuđeno rješenje, što znači da se padež ovdje smatra semantičko-gramatičkom kategorijom, u skladu sa simboličkim kognitivnim modelom jezičnoga opisa koji zastupa tezu o konstantnosti poveznica između značenja i strukture.

Slijedom navedenoga, prvo pitanje na koje se ovaj rad fokusira tiče se dokazivosti teze o samom postojanju općih padežnih značenja. U hrvatskoj jezikoslovlju sve do danas (naravno, ukoliko se izuzme općeuporabna razina opisa padeža u gramatičkim priručnicima) nije provedeno sustavno istraživanje niti je objavljeno jedinstveno djelo koje bi ponudilo cjelovitu tipologiju značenja i gramatičkih funkcija padeža u sustavu hrvatskoga jezika, iako različite lingvističke teorije nastale tijekom 20. stoljeća pružaju više nego dobre temelje za pokušaj provedbe toga zahtjevnog zadatka. Kao što primjećuje i I. Palić (2006), a s obzirom na različite relevantne teorijske stavove i njima pripadajuće metodologije, odgovoriti na navedeno pitanje istovremeno znači i opredijeliti se za jedan od dvaju prevladavajućih pristupa. Prvi pristup padeže prije svega promatra kao semantičku, a onda i gramatičku kategoriju, dok drugi u njima vidi samo gramatičku kategoriju. Još prvom polovicom 20. stoljeća L. Hjelmslev (1935) i R. Jakobson (1936) pretpostavili su, u skladu s čvrstim strukturalističkim vjerovanjem u stalnu korelaciju između forme i značenja (izraza i sadržaja), da su padeži nositelji određenih temeljnih značenja odnosno da svaki konkretan ostvaraj oblika određenoga padeža podrazumijeva isti opći, invarijantni značenjski doprinos najrazličitijim kontekstima u kojima se taj oblik pojavljuje. R. Jakobson razradio je u okviru svojih proučavanja ruskoga padežnog sustava teorijski

---

¹ Vrlo opsežan i iscrpan pregled povijesti proučavanja kategorije padeža može se pronaći u Butt (2006).

model koji omogućuje definiranje značenja svih padeža uz pomoć ograničenoga broja razlikovnih obilježja. Padeži su tom metodologijom podijeljeni u dvije skupine. Prvu skupinu čine *puni* ili *središnji padeži*, koji su apstraktniji i gramatički značajniji, a semantički manje istaknuti (nominativ, genitiv i akuzativ). Drugu pak skupinu čine *sporedni* ili *periferni padeži*, koji su konkretniji i gramatički manje značajni, ali su semantički istaknutiji (dativ, lokativ i instrumental). Strukturalistički pristup padežnoj problematici imao je vrlo snažan utjecaj i ostao je aktualan tijekom sljedeća tri desetljeća, pa je tek u teorijskim okvirima transformacijsko-generativne gramatike ponuđeno njihovo bitno drukčije viđenje. U svojim prvim razvojnim fazama spomenuta teorija pokazivala je vrlo malo zanimanje za proučavanje značenja,² a slično je bilo i s kategorijom padeža. Tek u okvirima teorije upravljanja i vezanja njezin je tvorac N. Chomsky (1981, 1982) zauzeo o toj kategoriji nešto jasnije stavove, i to promatrajući ju uglavnom kao gramatičku kategoriju koja je unaprijed određena sintaktičkim ustrojstvom, pa stoga ne može biti nikakvoga govora o bilo kakvoj vrsti padežnoga doprinosa semantičkoj interpretaciji rečenice. Ako se navedena teza dovede do svojih krajnjih implikacija, to znači ili da su padeži „semantički prazna“ kategorija ili pak da posjeduju značenje koje već postoji u njihovome neposrednom kontekstu. Paralelno s razvojem transformacijsko-generativne gramatike (a često i kao manje ili više izravna reakcija na neke od njezinih temeljnih postavki) pojavljivali su se tijekom druge polovice 20. stoljeća brojni drugi i drukčiji pristupi koji su u fokus lingvističkih istraživanja (svaki na svoj način) ponovno postavljali padežnu problematiku (Fillmore 1968, Anderson 1971, Langacker 1987, 1991). Svima njima zajednički je nazivnik, unatoč različitim polazištima, bilo ponovno uključivanje semantike u proučavanje i opis padeža (vidi o tome i u Palić 2006). Već ovom prilikom valja ukazati i na svojevrсну ontološku suglasnost koja postoji izme-

---

² Ovdje prije svega mislimo na *ranu teoriju*, u kojoj je semantika isključena iz gramatike u užem smislu (iako ne i iz lingvistike). Gramatika je u toj fazi bila ustrojena kao zatvoren sustav pravila koji je potpuno neovisan o značenju i u čije temelje nije uključen nijedan semantički pojam. U fazi *standardne teorije* semantička je sastavnica uključena u gramatiku, i to kao uređaj koji pridružuje semantička „čitanja“ rečenicama koje je proizvela sintaktička sastavnica. Do spomenutoga združivanja semantike i gramatike došlo je u knjizi *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions* Jerrolda J. Katza i Paula M. Postalova (1964), u kojoj se predlaže ukidanje poopćenih transformacija iz faze *rane teorije* budući da se svaka poopćena transformacija može zamijeniti poopćenim fraznim obilježivačem i obveznom jediničnom transformacijom. Središnja Katzova i Postalova tvrdnja, prema kojoj projekcijska pravila semantičke sastavnice djeluju na sve dubinske strukture i isključivo na dubinske strukture rečenica, a transformacije ne utječu na značenje, bila je ujedno i povod nastanku dviju škola u dotad jedinstvenim okvirima generativne gramatike – interpretativne i generativne semantike (više o tome vidi u Mihaljević 1998).

đu lokalističke teorije padeža i temeljnih postavki kognitivnosemantičkoga pristupa. Naime u okvirima toga pristupa prostor se promatra se kao jedna od temeljnih domena ljudskoga iskustva, a sam jezik sa svojom primarnom komunikacijskom funkcijom, kao sustav simboličnih jedinica u kojemu gramatika i leksik nisu odijeljeni, već tvore kontinuum, predstavlja tek jednu od međusobno višestruko uvjetovanih ljudskih kognitivnih sposobnosti. U skladu s tim poimanje prostora i odnosa koji u njemu vladaju može se shvatiti kao svojevrsan temelj cjelokupnomu ljudskom poimanju izvanjezične stvarnosti, pa je proučavanje tih odnosa nezaobilazan dio semantičkoga, a samim time i gramatičkoga opisa jezičnih jedinica. Teorija koju danas poznajemo pod nazivom *kognitivna gramatika* pojavila se, uostalom, u samim svojim začetcima kao *prostorna gramatika* (Langacker 1982), a u skladu s upravo navedenim stavovima možemo ju (u najširem smislu) smatrati i jednom od lokalističkih teorija jezika. Također već ovdje možemo ukazati i na srodnost kognitivnoga pristupa s ranije opisanim strukturalističkim gledanjem na padeže, budući da oba modela u opis uključuju semantičku komponentu, a strukturalistička teza o *invarijantnom značenju* padeža nailazi, barem prema mišljenju autora ovoga rada, na svoju aktualizaciju u okviru kognitivnosemantičkoga pristupa, i to kroz pojmove *shematičnoga* i *specifičnoga* u značenjskome opisu.

S obzirom na sve što je dosad navedeno, ovaj rad ima jedan opći i jedan specifičan cilj. Njegov *opći cilj* sastoji se u pokušaju dokazivanja opravdanosti polazišta odabranog u uvodu, prema kojemu je padež prije svega značenjska, a potom i gramatička kategorija. To bi dakle značilo da morfološki označeni padeži u sustavima flektivnih jezika ne predstavljaju semantički prazne kategorije, već su im inherentna jedinstvena značenja shematične naravi, pa s obzirom na to možemo govoriti o korelaciji fonološkoga i semantičkoga pola kao dviju sastavnica simboličnih jedinica (Langacker 1987), tj. o korelaciji izraza i sadržaja u vidu postojanja *semantičkih invarijanti* (ukoliko se poslužimo analognim strukturalističkim terminima). Ako se padeži promatraju na taj način, navedeno gledište implicira da oni svojim značenjem dopunjuju značenje konstrukcija, a ne ponavljaju ono što je već rečeno u njihovom neposrednom kontekstu. Posljednju tvrdnju pokušat ćemo u drugom dijelu rada dokazati na primjerima dvaju različitih semantičkih podtipova neraščlanjenih jednostavnih rečenica³ u kojima je da-

---

³ Neraščlanjenima (jednočlanima) nazivaju se jednostavne rečenice u koje se subjekt ili uopće ne može uvrstiti ili se ne uvrštava bilo zato što je općenito nepoznat, bilo zato što je nepoznat govorniku, bilo zato što vršitelja radnje koji se označuje subjektom govornik ne želi, odnosno iz nekih razloga ne smije imenovati. U funkciji predikata u takvim rečenicama dolaze u prvome redu bezlični glagoli ili bezlični oblici glagola (Silić–Pranjčević 2005: 316).

tivnom dopunom kodirana semantička uloga doživljavača (engl. *experimenter*) određenog psihološkog ili fiziološkog stanja. Proučavanjem takvih konstrukcija pokušat ćemo ostvariti i *specifični cilj* ovoga rada, tj. ispitati na koji se način shematično značenje dativa opisano u prvome dijelu rada ostvaruje u specifičnim kontekstima navedenih konstrukcija i u čemu se sastoji (te koliko je za samu konstrukciju zaista važan) semantički doprinos padeža.

2. Shematično⁴ (opće, invarijantno) značenje dativa

Jedno od najopsežnijih istraživanja dativa u metodološkim okvirima kognitivne semantike svakako je monografija *Cognitive Semantics and the Polish Dative* E. Dąbrowske (1997), pa ćemo se na neke njezine temeljne zaključke (kao i na metode kojima je autorica do njih došla) oslanjati i u ovome radu. E. Dąbrowska opisuje značenje dativa upravo na spomenutoj općenitijoj, shematičnoj razini. Prema njezinim zaključcima, dativni referenti, najjednostavnije rečeno, u većini slučajeva „sudjeluju“ u nekakvom procesu tako što neizravno trpe njegove posljedice. Sam proces označen glagolom nije dakle usmjeren na njih, ali posljedice trpi nekakav entitet u njihovoj bliskoj okolini, pa dativni referenti posljedice tog procesa na različite načine neizravno osjećaju i sami. E. Dąbrowska u svrhu formalnoga semantičkoga opisa toga općenitoga izvanjezičnog fenomena svome metodološkom aparatu pridodaje pojam *osobne sfere* (engl. *personal sphere*), uz pomoć kojega dolazi do koncepta *osobe mete* (engl. *target person*) kao shematičnoga značenja koje je zajedničko većini dativnih dopuna. Pojam osobne sfere i shema osobe mete međusobno su pritom prema autorici povezani na sljedeći način:

---

⁴ Koncept *shematičnoga* u odnosu na *specifično*, tj. odnos sheme i njezina oprijemljenja (engl. *scheme-instance*) definiran je u kognitivnolingvističkoj literaturi na sljedeći način:

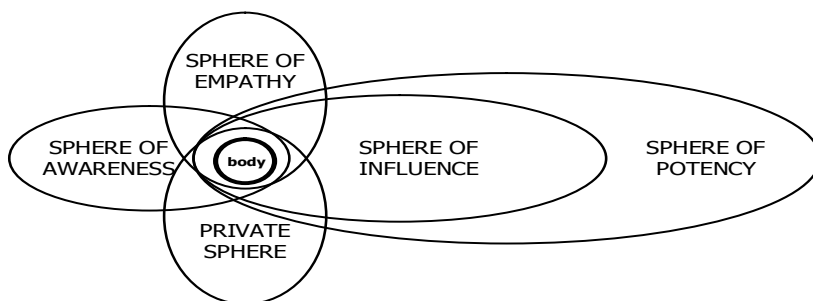
„A schema (. . .) is an abstract characterization that is fully compatible with all the members of the category it defines (. . .); it is an integrated structure that embodies the commonality of its members; which are conceptions of greater specificity and detail that elaborate the schema in contrasting ways“ (Langacker 1987: 371).

„An instance *inherits* the specifications of the schema, but fleshes out the schema in more detail. Different instances flesh out the schema in contrasting ways. Alternatively, we can say that the schema *abstracts* what is common to its instances“ (Taylor 2002: 124).

Teorijsku razradu i primjenu takvoga taksonomijskoga modela u proučavanju semantike hrvatskih glagolskih prefiksa vidi u Belaj (2008).

“Participants in a situation may be affected in a variety of ways. Objects are affected when a force is applied to them and they undergo a change of state as a result. Sentient beings, on the other hand, are also affected when their loved ones die, when their prized possessions are damaged or taken away, and when embarrassing details of their private lives are exposed to the public. To define the target person category, therefore, it is necessary to introduce the notion of *personal sphere*, which comprises the persons, objects, locations, and facts sufficiently closely associated with an individual that any changes in them are likely to affect the individual as well. The target person (TP), then, is *an individual who is perceived as affected by an action, process, or state taking place within or impinging upon his personal sphere*. The dative case is the grammatical exponent of the target person role” (Dąbrowska 1997: 16–17).

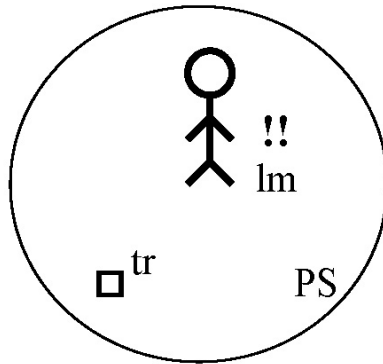
Osobna sfera sastoji se prema E. Dąbrowskoj od sljedećih sastavnica: sfere empatije, privatne sfere, sfere svjesnosti, sfere utjecaja i sfere mogućnosti. Pritom sferu empatije čine živa bića s kojima suosjećamo (npr. djeca, drage osobe, kućni ljubimci itd.); u sferi svjesnosti odvija se svakodnevna percepcija okolnoga svijeta, a u nju su uključene i ideje i emocije pojedinca; privatnu sferu čine stvari koje posjedujemo, sferu utjecaja čine živa bića i objekti kojima na bilo koji način možemo manipulirati, a sferu mogućnosti elementi koji nam ne pripadaju izravno, ali nam je pod određenim okolnostima dopušteno raspolagati njima. Navedene sastavnice osobne sfere E. Dąbrowska prikazuje na sljedeći način:

Slika 1: Prikaz osobne sfere (Dąbrowska 1997: 65)

Također treba napomenuti da osobna sfera predstavlja otvorenu i stalno promjenjivu, tj. kontekstom u najširem smislu uvjetovanu kategoriju (pa su tako primjerice studenti dio osobne sfere ili, preciznije, sfere utje-

caja sveučilišnoga profesora dok sjede na njegovome predavanju, ali ne i izvan toga vremena itd.). Prema Dąbrowskoj, većina konkretnih ostvaraja dativa pokrivena je zajedničkim shematičnim značenjem osobe mete u kojemu je dativni referent zapravo nositelj osobne sfere, odnosno onih njezinih podsfera koje bivaju aktivirane prilikom interpretacije iskaza, te stoga biva i neizravno zahvaćen procesom koji se u toj sferi odvija (budući da taj proces najčešće rezultira pojavom ili nestajanjem nekoga elementa iz navedene podsфере). Iz zajedničke sheme dativnih značenja E. Dąbrowska izuzima samo konkretna prostorna, tj. adlativna značenja dativnih dopuna. U skladu s navedenim, shema osobe mete, koja je prema E. Dąbrowskoj zajednička najvećem broju značenja dativnih dopuna, može se prikazati na sljedeći način:

Slika 2: Shema osobe mete (Dąbrowska 1997: 53)

Simbol PS na slici 2 predstavlja osobnu sferu (engl. *personal sphere*) predočenu kružnicom, figura u njezinom gornjem dijelu predstavlja nositelja te sfere, koji na rečeničnoj razini predstavlja *orijentir* (engl. *landmark*) i neizravno je zahvaćen promjenom koju nosi nekakav entitet u njegovoj osobnoj sferi. Taj entitet pak na razini konstrukcije ima ulogu *trajektora* (sam pojam entiteta shematičan je i može predstavljati i *nominalnu predikaciju* i *temporalnu relacijsku predikaciju*, tj. i *stvar* i *proces*),⁵ dok je neizravna zahvaćenost osobe mete, tj. nositelja osobne sfere (dativnoga referenta) takvom promjenom označena dvama uskličnicima. Bitno je napomenuti da se konkretnim iskazima nikada ne aktivira osobna sfera u cijelosti, već uvijek jedna ili više njezinih podsfera (u slučajevima njihovoga djelomičnog preklapanja koje se može uočiti i na slici 1).

⁵ U ovome se radu pojmovi *stvar*, *proces*, *trajektor* i *orijentir* koriste u skladu s definicijama u Langacker (1987).

Sličan pristup semantici dativa u bosanskom jeziku razradio je I. Palić (2006), na čiju opsežnu i vrijednu analizu sintakse i semantike navedenoga padeža ovim putem upućujemo. Govoreći o pojmu osobne sfere i općem značenju osobe mete, autor zaključuje sljedeće:

“Pojam osobne sfere duboko je kulturološki utemeljen. Sve potkategorije koje se uključuju u semantičku kategoriju osobne sfere (. . .), kojom je u svojoj biti određena semantička uloga osobe mete označene supstantivnom riječju u dativu, jesu zapravo nešto što svi govornici dijele kao zajednička iskustvena i kulturološka znanja o tome kada i pod kojim uvjetima neka osoba može biti pogođena nekom radnjom ili procesom koji se ne vrši na njoj, koji ne zahvaća nju kao svoj neposredni predmet” (Palić 2006: 21).

I. Palić posebno ističe činjenicu da dativom u najvećem broju slučajeva bivaju označeni živi entiteti i upravo se ta velika značenjska skupina može podvesti pod opće značenje osobe mete.

“Postavlja se, međutim, pitanje – koje je ovdje na neki način ključno – da li se dativ u bosanskome jeziku u cjelini može opisati u okvirima semantičke uloge osobe mete. Pozitivan odgovor na ovo pitanje pretpostavljao bi da dativni referenti mogu biti samo osobe, tj. ljudska bića. Činjenica da su dativni referenti u bosanskome jeziku u ogromnoj većini doista osobe daje dobru osnovu da se „osoba meta“ uzme kao temeljno značenje bosanskoga dativa. Međutim, dativ se u savremenom bosanskom jeziku upotrebljava i onda kada njegov referent nije osoba, i čak uopće nije živo biće, nego je predmet (. . .)” (Palić 2006: 23).

Proširenje koncepta *osobe mete* postiže se prema autoru različitim postupcima semantičke ekstenzije „čiji je rezultat ‘poosobljenje’ (personifikacija) predmeta, kojima se onda, isto kao i osobama, pripisuje osobna sfera“ (Palić 2006: 24). Autor stoga zaključuje kako većina semantičkih potkategorija dativa pokazuje izrazitu sposobnost uklapanja u koncept osobe mete, dok značenja „koja se ne odlikuju takvom sposobnošću (npr. alativni⁶ dativ) danas nemaju takvu poziciju: ona se, dakle, udaljavaju od jezgrenoga značenja dativa, te im je upotreba jako sužena“ (Palić 2006: 272).

Držimo da je na ovome mjestu nužno, barem u kratkim crtama, ukazati na razloge i narav neuklapanja adlativnoga dativa u koncept osobe mete na koje upozoravaju i I. Palić (2006) i E. Dąbrowska (1997), kao i upitati se predstavlja li navedeni koncept zaista najvišu moguću razinu generalizacije dativnoga značenja? Po mišljenju autora ovoga rada, a u skladu s već u uvodu spomenutim kognitivnim uvažavanjem prostora kao temeljne domene svakodnevnoga ljudskog iskustva, primjerenije bi bilo umjesto o *jezgrenome* govoriti o *shematičnome* značenju dativa (u skladu s gore nave-

---

⁶ Budući da se različiti autori u svojim radovima koriste terminima *alativni* i *adlativni dativ*, važno je ovdje napomenuti kako su navedeni termini istoznačni.

denim definicijama pojmova shematičnoga i specifičnoga u Langacker 1987 i Taylor 2002) te pokušati na jednoj još shematičnijoj razini uspostaviti generalizaciju najvišega reda koja bi pokrila najraznovrsnije dativne referente s obzirom na obilježje njihove (ne)živosti i različita specifična značenja i iz koje bi se jasno vidjelo da sva dativna značenja, uključujući i adlativni dativ i dativna značenja koja se uklapaju u koncept osobe mete, u temeljima vlastite konceptualizacije sadrže prostorne odnose odnosno, konkretnije, koncept prostorne blizine koja proizlazi iz usmjerenoga kretanja. U tom bi se smislu upravo adlativna značenja mogla promatrati kao temelj i ishodište, tj. izvorna domena u metaforičkoj ekstenziji iz koje proizlazi koncept osobe mete, a shematično značenje dativa moglo bi se na taj način definirati kao značenje cilja unutar koncepta usmjerenosti u generičkome smislu. Navedena ideja zadržat će se ovdje ipak samo na razini opće napomene.⁷ Njezina bi razrada naime višestruko premašila predviđeni opseg ovoga rada, a tomu, s obzirom na temu navedenu u naslovu, ovdje i nije mjesto (budući da se u neraščlanjenim jednostavnim rečenicama kojima ćemo se baviti u drugom dijelu rada pojavljuju isključivo dativni referenti koji se bez ikakve dvojbe uklapaju u opisani koncept osobe mete).

3. Neraščlanjene (jednočlane) jednostavne rečenice s dativnim dopunama

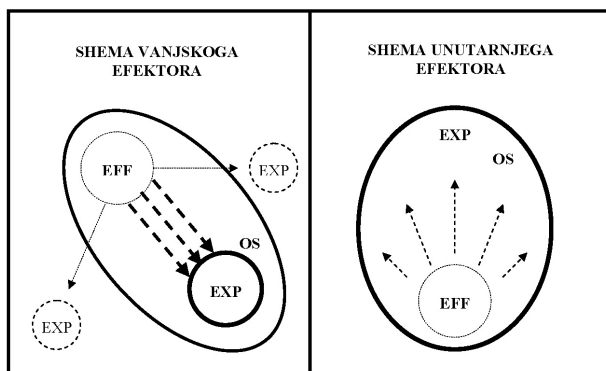
U drugome dijelu ovoga rada bavit ćemo se značenjem i funkcijom dativnih dopuna u neraščlanjenim jednostavnim rečenicama. Cilj je ovoga dijela rada pokazati na koji način opisano shematično značenje osobe mete funkcionira u nekim „konkretnim situacijama“, tj. argumentirati tezu iz naslova i uvodnoga dijela rada prema kojoj je pojavljivanje/nepojavljivanje dativnih dopuna u navedenoj vrsti rečenica snažno semantički motivirano, tj. determinirano samom naravi ljudske konceptualizacije.

Jedan podtip neraščlanjenih jednostavnih rečenica čine one kod kojih u službi predikata dolazi kopulativni glagol s kakvom priložnom riječju (*Vruće mi je, Ovdje mi je dosadno, Prebučno mi je*), a u službi priložnih riječi u takvim rečenicama ponekad dolaze i popriložene (adverbijalizirane) imenice (*Muka mi je*). Njima su pak slične i neraščlanjene jednostavne rečenice u kojima se u službi predikata nalaze glagoli koji označuju različite psihičke ili fiziološke procese (*Vrti mi se, Kašlje joj se, Spava mi se*). Kao što je vidljivo, na nositelje tih procesa (tj. osobe za koje su sami procesi vezani) obično se upućuje dopunom izraženom imenskom riječju u dativu.

---

⁷ Razradu jedinstvene sheme dativnoga značenja vidi u Belaj, Tanacković Faletar: *Space, conceptualization and case meaning: cognitive description of dative in Croatian* (u tisku).

Svim je upravo opisanim podtipovima neraščlanjenih jednostavnih rečenica (bez obzira na različit sastav njihovih predikata i raznovrsnu prirodu procesa koji njima bivaju označeni) zajednička jedna karakteristika: svijest o vršitelju (koji u navedenim primjerima pripada semantičkome polju efektora⁸) svedena je zbog vrlo niske razine njegove konceptualne dostupnosti na minimum, pa stoga navedene rečenice ne posjeduju ni subjekt kao njegov sintaktički korelat. No pažljivim promatranjem sintaktičkoga ustrojstva i njegovih mogućih promjena u navedenim primjerima može se uočiti još jedna vrlo zanimljiva pravilnost, koja je po mišljenju autora ovoga rada izrazito snažno semantički motivirana. Naime primjeri svih navedenih (ali i drugih) konstrukcija iz ove kategorije mogu se jasno podijeliti u dvije skupine. U prvoj je skupini neraščlanjenih jednostavnih rečenica dativnom dopunom kodirana semantička uloga doživljavača koji trpi posljedice procesa uzrokovanoga *izvana* (od strane apstraktnoga efektora koji se nalazi u vanjskom okruženju doživljavača kodiranog dativom), dok drugu skupinu čine neraščlanjene jednostavne rečenice u kojima se efektor nalazi *unutar* doživljavača označenog dativnom dopunom (tj. u unutrašnjosti njegova tijela). Ti su odnosi prikazani na slici 3. S njezine lijeve strane nalazi se pojednostavljen konceptualni prikaz procesa u kojemu dativni referent (doživljavač) trpi posljedice izazvane djelovanjem vanjskoga efektor, dok je s desne strane prikazan analogni scenarij s unutarnjim efektorom.

Slika 3: Shema djelovanja vanjskoga i unutarnjega efektor

⁸ Semantička uloga efektor u ovome se radu pridružuje neživim aktantima koji uzrokuju određena stanja ili procese, a pritom nisu podložni manipulaciji od strane kakvoga agentivnoga trajektora (npr. vremenske prilike, razni psihički i fiziološki procesi itd.), tj. onim entitetima kojima Van Valin i LaPolla pridružuju semantičku ulogu sile (engl. *force*). Uloga doživljavača (engl. *experienter*) pridružuje se pak aktantima koji prolaze kroz kakva unutarnja stanja ili iskustva. Van Valin i LaPolla tu ubrajaju sljedeće semantičke uloge: „perceivers, cognizers and emoters as in *Felipe* thinking about/remembering/disliking the question“ (1997: 85).

Imajući u vidu upravo uspostavljenu konceptualnu opreku, obratimo pozornost na sljedeće primjere neraščlanjenih jednostavnih rečenica:

1. a) Hladno mi je.	2. a) Slabo mi je.
b) Preglasno mi je.	b) Muka mi je.
c) Zagušljivo mi je.	c) Vrti mi se.
d) Smiješno mi je	d) Spava mi se.
e) Dosadno mi je.	e) Kiše mi se.

Primjeri u lijevome stupcu odgovaraju shemi vanjskoga efektora s dativno kodiranim doživljavačem (subjektivni osjećaji hladnoće, buke, zagušljivosti, komičnosti i dosade uzrokovani su djelovanjem kakvoga vanjskog poticaja), a primjeri u desnome stupcu shemi unutarnjega efektora (osjećaji mučnine, slabosti i vrtoglavice, kao i potreba za spavanjem ili kihanjem, proizlaze iz djelovanja uzročnika smještenih unutar tijela osobe koja ih proživljava). S obzirom na apstraktnost, fizičku nedostupnost i (u skladu s tim) relativno malu mogućnost konceptualizacije efektora u objema skupinama (vremenske prilike, zvukovi, onečišćenje zraka, različiti fiziološki procesi itd.), svijest je o vršitelju prilikom nastajanja iskaza vrlo niska, pa stoga u navedenim rečenicama, kao i u ranijim primjerima, izostaje i subjekt kao njegov sintaktički korelat, a u funkciji predikata nalaze se kopulativni glagoli s kakvom priložnom riječju (ili adverbijaliziranom imenicom) ili pak bezlični oblici glagola. Iskustelji posljedica tako označenih procesa kodirani su dativom, a u svim navedenim primjerima možemo im pridružiti semantičku ulogu doživljavača.

No usprkos svim navedenim sličnostima između rečenica u primjerima (1) i (2), jedna činjenica posebno je privukla pozornost autora ovoga rada. Radi se naime o tome da je rečenice u lijevome stupcu moguće parafrazirati tako da se u njima izbjegne pojavljivanje dativne dopune uporabom modalnoga izraza *što se mene tiče*, a da one pritom zadrže približno ista značenja i neraščlanjenu strukturu. S rečenicama u desnome stupcu to pak nije moguće. Istinitost navedene tvrdnje može se provjeriti u primjerima pod (3) i (4).

3. a) Što se mene tiče, hladno je.	4. a) * Što se mene tiče, slabo je.
b) Što se mene tiče, preglasno je.	b) *Što se mene tiče, muka je.
c) Što se mene tiče, zagušljivo je.	c) *Što se mene tiče, vrti se.
d) Što se mene tiče, smiješno je.	d) * Što se mene tiče, spava se.
e) Što se mene tiče, dosadno je	e) *Što se mene tiče, kiše se.

Mogućnost izbjegavanja dativne dopune parafrazom u primjerima pod (3) i nemogućnost istoga postupka u primjerima pod (4) očito proizlazi iz njihove različite konceptualnosemantičke naravi. Kao što je već navedeno, primjeri neraščlanjenih jednostavnih rečenica pod (1) uklapaju se u shemu vanjskoga efektora prikazanu na lijevoj strani slike 3. Ta shema pokriva scenarije u kojima apstraktan ili udaljen te stoga konceptualno teže dostupan efektor djeluje na doživljavača izvana, a to je djelovanje prikazano masno otisnutom strelicom koja označava smjer protoka energije od efektora prema doživljavaču. Kružnicama su prikazani i doživljavač (koji je u navedenim slučajevima konkretan entitet odnosno živo biće, pa je stoga prikazan punom kružnicom, a s obzirom da je konceptualno istaknut prilikom interpretacije rečenice, tj. dio je njezinoga značenjskoga profila, ta je kružnica masno otisnuta) i sam efektor (koji je apstraktnije naravi i konceptualno je teže dostupan, pa je zato prikazan isprekidanom kružnicom, a budući da prilikom interpretacije iskaza nije istaknut, tj. ne predstavlja dio značenjskoga profila rečenice, otisnut je tankim crtama). Ovalni oblik koji ih okružuje predstavlja osobnu sferu (OS) ili, preciznije, sferu percepcije doživljavača kodiranog dativom, a budući da dativne dopune aktiviraju osobnu sferu kao dio značenjskoga profila svih navedenih rečenica, ta je sfera prikazana masno otisnutim linijama. No u tom su prikazu tankim isprekidanim kružnicama prikazani i drugi potencijalni doživljavači na koje bi isti vanjski efektor mogao djelovati na jednak način. Upravo to izvanjezično znanje omogućuje nam parafraze navedene pod (3) budući da isti subjektivan osjećaj ne moraju dijeliti svi doživljavači (*Što se mene tiče, preglasno je, a tebi se ne mora tako činiti*), a isto se tako i sama atmosfera hladnoće, zagušljivosti i sl. može konceptualizirati u vidu čiste procesualnosti, tj. izvan svih mogućih osobnih sfera i neovisno o bilo kakvim doživljavačima, a takvo se značenje prenosi neraščlanjenim konstrukcijama bez ikakvih dopuna (*Hladno je, Zagušljivo je* i sl.).⁹ Sve to nije moguće u neraščlanjenim konstrukcijama pod (2). Unutarnji efektori i njihovo djelovanje ne mogu se konceptualizirati neovisno o doživljavačima i njihovim osobnim sferama te je stoga dativna dopuna (kao gramatička kategorija koja označava nositelja osobne sfere) u tim rečenicama nužna. Jednako tako unutarnji efektori mogu djelovati samo na jednoga doživljavača, a ne i na druge potencijalne doživljavače, pa stoga parafraze pod (4) nisu moguće. Budući da se unutarnji efektori i njihovo djelovanje ne mogu konceptualizirati neovisno o doživljavačima koji trpe posljedice toga djelovanja, tj. *neovisno o osobnim sferama u kojima se njihovo djelovanje primjećuje*, nisu moguće ni konstrukcije bez dativnih dopuna koje bi zadržale slično značenje, već

---

⁹ Slična je pitanja u analizi upotrebe glagola koji označuju meteorološke pojave (*verba meteorologica*) razradio B. Belaj (2007).

su semantički pomaci tu vrlo veliki (*Slabo je, Vrti se, Spava se* itd.).¹⁰ Iz svega navedenog proizlazi da se djelovanje unutarnjih efektora može pojmiti isključivo u okviru osobne sfere doživljavača koji predstavlja osobu metu, a budući da smo značenje osobe mete u prvome dijelu ovoga rada definirali kao shematično (opće) značenje dativa, barem u slučajevima kada on pokriva referente s obilježjem živoga (ili se pak događa metaforička ekstenzija pa su istim konceptom pokriveni i neki neživi referenti), ovdje se možemo vratiti na tu definiciju i zaključiti kako je dativne dopune u konstrukcijama tipa *Spava mi se, Muka mi je, Vrti mi se* i sl. nemoguće izbjeći jer je *djelovanje unutarnjih efektora uvijek vezano za osobnu sferu nekoga doživljavača i nemoguće ga je konceptualizirati neovisno o njoj*. Stoga uporaba dativne dopune sa svojim shematičnim značenjem osobe mete (koja je uvijek determinirana vlastitom osobnom sferom) u rečenicama ovoga tipa (tj. u scenarijima s unutarnjim efektorima) predstavlja jedinu mogućnost prenošenja opisanih značenja. Ona tako ne ponavlja značenje koje već postoji u neposrednom kontekstu njezina pojavljivanja, već vlastitim značenjem upotpunjuje i mijenja značenje neraščlanjene konstrukcije. Odnos unutarnjih i vanjskih efektora sa svojim implikacijama na sintaktičkome planu može se promatrati i kao jezična univerzalija, barem kada je u pitanju odnos hrvatskoga i engleskoga jezika i mogućnost parafraziranja sličnih engleskih rečenica pomoću modalnoga izraza *as for me*, no i to je tema za jednu novu komparativističku studiju, usmjerenu prema prepoznavanju univerzalija u tipološki nesrodnim jezicima.

4. Zaključak

Središnji dio ovoga rada imao je dva cilja. Prvi njegov cilj bio je preispitati mogućnosti potvrđivanja strukturalističke teze o općim (invarijantnim) značenjima padeža (u prvom redu dativa) u skladu s metodama kognitivne semantike, tj. u svjetlu pojmova shematičnoga i specifičnoga u proučavanju dativnoga značenja. Pritom je pitanje prostorne utemeljenosti padežnih značenja (tj. postavljanja prostornih odnosa (u generičkom smislu) na razinu shematičnih značenja najvišega reda) u prvome dijelu rada ostavljeno otvorenim, budući da je navedena tema dovoljno široka i kompleksna za pisanje zasebnoga rada.¹¹ Što se pak tiče dativnih referenata s obilježjem

---

¹⁰ Sadržaj navedenih rečenica ne može se, za razliku od rečenica tipa *Hladno je i Zagušljivo je*, nikako povezati s potencijalnim doživljavačima, već se nužno odnosi na štogod drugo, npr. *Slabo je (nečije znanje), Vrti se (kotač bicikla), Spava se (u svim sobama)* itd.

¹¹ Belaj, Tanacković Faletar: *Space, conceptualization and case meaning: cognitive description of dative in Croatian* (u tisku).

živoga, autori ovoga rada složili su se s otprije postojećim tezama da se zajedničkim značenjem dativnih dopuna koje označuju takve referente može smatrati koncept osobe mete.

U drugome dijelu ovoga rada željelo se pak provjeriti na koji način navedeno shematično dativno značenje (značenje osobe mete) funkcionira u kontekstu neraščlanjenih jednostavnih rečenica tipa *Hladno mi je* i *Zagušljivo mi je* s jedne strane te *Muka mi je* i *Spava mi se* s druge strane, tj. postoje li jasne sintaktičke implikacije tako definiranoga značenja i može li se u skladu s time tvrditi da su u ovom slučaju sintaktičke mogućnosti zapravo uvjetovane postojećim semantičkim odnosima. Pokazalo se da je rečenice prvoga tipa moguće parafrazirati uporabom modalnoga izraza *što se mene tiče* te tako izbjeći pojavljivanje dativne dopune, a da one pritom zadrže neraščlanjenu strukturu i približno ista značenja, dok je isti postupak u rečenicama drugoga tipa rezultirao velikim semantičkim pomacima ili čak neovjerenim konstrukcijama. Pokazalo se da je ta činjenica snažno semantički motivirana, tj. da su rečenice prvoga tipa ujedinjene zajedničkim konceptom vanjskoga efektora, dok se u rečenicama drugoga tipa radi o djelovanju unutarnjih efektora na doživljavače kodirane dativom. S obzirom na to u rečenicama drugoga tipa nemoguće je konceptualizirati djelovanje efektora neovisno o osobnoj sferi doživljavača, tj. neovisno o doživljavaču kao *osobi meti*. Budući da je u prvome dijelu rada značenje osobe mete definirano kao shematično značenje živih dativnih referenata, neizbježnost dativne dopune u rečenicama drugoga tipa jasno potvrđuje tezu o postojanju padežnoga značenja koje je različito od značenja same konstrukcije, tj. ne ponavlja ono što je u njegovu neposrednom kontekstu već rečeno.

Literatura:

- ANDERSON, JOHN M. 1971. *The grammar of case: towards a localistic theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BELAJ, BRANIMIR 2007. Konceptualnosemantički aspekti prototipnih struktura s bezličnim i obezličnim glagolima i njihove sintaktičke implikacije. u: Branko Kuna (ur.). *Sintaktičke kategorije*. Osijek – Zagreb: Filozofski fakultet u Osijeku – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- BELAJ, BRANIMIR 2008. *Jezik, prostor i konceptualizacija: Shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa*. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera.
- BELAJ, BRANIMIR, GORAN TANACKOVIĆ FALETAR. *Space, conceptualization and case meaning: cognitive description of dative in Croatian*. (u tisku)

- BUTT, MIRIAM 2006. *Theories of Case*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CHOMSKY, NOAM 1981. *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris Publications.
- CHOMSKY, NOAM 1982. *Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding*. Cambridge – Massachusetts – London: The Massachusetts Institute of Technology.
- DABROWSKA, EWA 1997. *Cognitive semantics and the Polish Dative*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- FILLMORE, CHARLES 1968. The Case for Case. u: Emmon Bach, Robert T. Harms (ur.). *Universals in Linguistic Theory*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1–88.
- HJELMSLEV, LOUIS 1935. *La catégorie des cas*. Aarhus: Universitetsforlaget.
- JAKOBSON, ROMAN 1936. Beiträge zur Allgemeinem Kasuslehre: Gesamtbedeutungen der russischen Kasus. *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, 6, 240–288.
- KATZ, JERROLD J.; PAUL M. POSTAL 1964. *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- LANGACKER, RONALD W. 1982. Space Grammar, Analysability, and the English Passive. *Language*, 58/1, 22–80.
- LANGACKER, RONALD W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford, California: Stanford University Press.
- LANGACKER, RONALD W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 2: Descriptive Application*. Stanford, California: Stanford University Press.
- MIHALJEVIĆ, MILAN 1998. *Generativna sintaksa i semantika*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- PALIĆ, ISMAIL 2006. *Dativ u savremenom bosanskom jeziku (sintaksičko-semantički opis)*. Doktorska disertacija. Sarajevo: Filozofski fakultet.
- SILIĆ, JOSIP; IVO PRANJKOVIĆ 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- TAYLOR, JOHN R. 2002. *Cognitive Grammar*. New York: Oxford University Press.
- VAN VALIN, ROBERT D. JR.; RANDY J. LAPOLLA 1997. *Syntax: Structure, Meaning and Function*. Cambridge: Cambridge University Press.

The Semantic Role of Effector as a Determinator of Dative Complements in Subjectless Simple Clauses

Abstract

Beginning from the hypothesis that morphologically marked cases in flective languages do not represent “semantically empty” categories but have inherent schematic meanings, this paper describes the schematic meaning of the dative case in Croatian using cognitive methodology. It also looks into the syntactic implications of such a semantic model. The specific meaning of dative in subjectless simple clauses such as *Hladno mi je* or *Dosadno mi je*, and parallel examples of the type *Muka mi je* or *Spava mi se* is dealt with. The paper will show that, in sentences of the first type, it is possible not to use a dative complement in paraphrases (*Što se mene tiče, hladno je/dosadno je*), while in sentences of the second type paraphrasing results in semantic shifts or unverified constructions (**Što se mene tiče, muka je/spava se*). In accord with this, the authors will demonstrate that the conceptual division of the semantic role of the effector, in relation to internal/external opposition, is a crucial prerequisite for the presence or absence of a dative complement in such constructions.

Ključne riječi: dativne dopune, značenje, shematično/specifično, neraščlanjene jednostavne rečenice, semantičke uloge, unutarnji/vanjski efektor

Key words: dative complements, meaning, schematic/specific, subjectless simple clauses, semantic roles, external/internal effector